

Адвокатура як суб'єкт

загальносоціального
запобігання злочинам

В. В. Коваленко

ректор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України

О. Г. Колб

директор навчально-наукового інституту права
і психології Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук, професор

У статті здійснений аналіз правової природи такого виду соціального контролю у сфері протидії злочинності, як загально-соціальне запобігання злочинам, визначені роль і місце адвокатури у здійсненні цього виду діяльності.

Ключові слова: адвокатура, загально-соціальне запобігання злочинам, політика у сфері протидії злочинам.

В статье осуществлен анализ правовой природы такого вида социального контроля в сфере противодействия преступности, как общесоциальное предупреждение преступлений, определена роль и место адвокатуры среди субъектов данного вида деятельности.

Ключевые слова: адвокатура; общесоциальное предупреждение преступлений; политика в сфере противодействия преступлений.

The legal character analysis of such type of the social control in the area of crime opposition as generally social crime prevention is implemented and the role and location of the Advocacy among the subjects of this activity is defined in the article.

Keywords: the Advocacy, generally social crime prevention, crime prevention policy.

Як свідчить статистика, щорічно суди загальної юрисдикції в порядку ст. 23-2 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України [1] виносить майже 6 тис. окремих ухвал про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів [2, с. 23]. Проте особливого впливу на негативні якісні показники злочинності та діяльність не справляє, а саме: у структурі злочинності основу складають тяжкі та особливо тяжкі злочини, більше 40% злочинів вчиняється у співучасті, злочини корисливої спрямованості є пріоритетними та ін.

Вивчення теоретичних і практичних джерел з означеної проблематики показало, що однією з обставин стану злочинності є відсутність належного соціального контролю за розвитком цього суспільно небезпечного явища, зокрема з боку адвокатури.

З огляду цього та з метою розробки і обґрунтування заходів, спрямованих на підвищення ролі та місця адвокатури у системі суб'єктів загальносоціального запобігання злочинам, вибрана тема дослідження досить актуальна.

Про роль і місце суб'єктів т. зв. загальносоціального запобігання злочинам у науковій літературі думок не бракує. При цьому значна частина науковців розглядає це питання переважно через призму діяльності суб'єктів профілактики щодо впливу на причини і умови злочинності загальносуспільного рівня [3, с. 326]. Досить активно у цьому напрямку працюють такі вчені, як Ю. М. Антонян, Ю. Д. Блувштейн, С. Є. Віцин, Л. Д. Гаухман, В. В. Голіна, А. П. Закалюк, О. М. Джужа, К. Є. Игошев, А. Г. Лекарь, О. М. Литвинов та ін. [4, с. 36-39]. Проте в контексті з'ясування змісту діяльності адвокатури зазначена проблематика розроблена недостатньо, що й обумовило вибір цієї тематики дослідження.

Як показує аналіз наукових джерел, адвокатуру відносять до спеціалізованих недержавних суб'єктів запобігання злочинам. Зокрема, А. І. Алексєєв зміст цієї діяльності бачить у тому, що виступаючи на досудовому слідстві та в суді в якості захисників, законних представників потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, адвокати беруть участь у дослідженні причин і умов злочинів, які з кримінально-правових позицій нерідко можуть розглядатись як обставини, що суттєвим чином впливають на рівень відповідальності [5, с. 138].

Дещо іншу позицію займає А. П. Закалюк, який вважає, що діяльність адвокатури по запобіганню злочинам полягає у сприянні виконанню статей 23, 23-1 КПК України і у захисті законних прав та інтересів громадян і юридичних осіб [3, с. 356].

О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, навпаки, виділяючи органи кримінальної юстиції [6, с. 123] як суб'єкти загальносоціального запобігання злочинам, не відносять до них адвокатуру [7, с. 102].

Не називають адвокатуру серед суб'єктів профілактики на загальносоціальному рівні й інші науковці (О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич) [8, с. 60-68].

Такий самий підхід можна знайти в зарубіжній науковій літературі (А. Ф. Агапов, Л. В. Барінова, В. Г. Гриб та ін.) [9, с. 128-139].

Разом з тим, сучасний стан протидії злочинності в Україні, включаючи й запобіжні можливості, обумовлює необхідність розробки науково обґрунтованих заходів, спрямованих на ефективніше використання існуючих ресурсів кожного із суб'єктів, задіяних у здійсненні загальносоціальної профілактики суспільно небезпечних діянь, включаючи можливості адвокатури. Як з цього приводу зауважили деякі дослідники (А. І. Алексєєв, С. І. Герасимов, А. Я. Сухарев) при всій багатоманітності суб'єктів запобігання злочинності, в тому числі кримінологічної профілактики, вони системно зв'язані: їх об'єднують загальна мета, правова та інформаційно-аналітична база, функції та ін. [10, с. 92]. При цьому, як наголошує А. В. Міцкевич, досить важливою системоутворюючою ознакою є відповідальність суб'єкта за досягнення мети відповідної діяльності та її результати [11, с. 12].

У статті 1 Закону України «Про адвокатуру» визначені соціально-право-

ва природа та завдання цього громадського об'єднання і чітко просліджується його діалектичний зв'язок з іншими суб'єктами запобігання злочинам, а саме: їх діяльність спрямована на захист прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Саме таким за змістом є один із елементів загальносоціальної профілактики злочинів, яка в теорії визначається як «...сукупність різноманітних видів діяльності та заходів в державі, спрямованих на удосконалення суспільних відносин з метою негативних явищ і процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки» [13, с. 94-95]. При цьому така позиція заперечень серед науковців не викликає [14, с. 351-352]. Як з цього приводу зауважила В. В. Голіна, статистична сукупність злочинних проявів (так званий «Кримінологічний потенціал суспільства») дає деяку уяву про цей потенціал та про те, яка частина і які прошарки населення концентрують цей потенціал, чому і які суспільні відносини його знижують або підвищують, а також які заходи необхідні для його зниження [115, с. 335].

Отже, необхідність участі адвокатури у реалізації заходів загальносоціального запобігання злочинам є очевидною. Тим більше, що результативність цього напрямку залежить, як зазначає В. І. Борисов, не тільки від законодавства й узгодженої діяльності правозастосовних і правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, а й головним чином від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства, нарешті, від природного бажання переважної більшості громадян позбутися злочинності [16, с. 306].

Якщо взяти за основу вищезазначені наукові підходи та зміст ст. 4 Закону України «Про адвокатуру», у якій визна-

чені принципи та організаційні форми її діяльності, та ст. 5 цього ж нормативно-правового акта «Види адвокатської діяльності», то можна вивести таке визначення загальносоціального запобігання злочинам, що здійснюється адвокатурою: «...Це заснована на законі та інших нормативно-правових актах добровільна діяльність адвокатури або окремо взятого адвоката, що спрямована на виявлення детермінант конкретно взятого злочину та загалом злочинності в Україні, та шляхом захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб діяльність по їх усуненню, блокуванню, нейтралізації тощо».

Таким чином, системоутворюючими ознаками цього поняття є:

1. Нормативно-визначена діяльність адвокатури у сфері профілактики злочинів.

Як з цього приводу зауважив Ю. Ф. Іванов, сутність правового регулювання профілактики злочинів полягає в тому, що правові норми стимулюють соціально корисну поведінку (у даному випадку фізичних і юридичних осіб, які є об'єктами адвокатської діяльності), протидіючи факторам, які негативно впливають на формування та життєдіяльність особи, таким чином створюючи умови для оптимального здійснення запобіжної діяльності [17, с. 97].

Поряд з цим, як зауважують дослідники (О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, П. М. Опанасенко та ін.), правові акти визначають завдання та заходи профілактики злочинності, порядок, форми і методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними [18, с. 70]. Більше того, закони та інші нормативно-правові акти забезпечують відповідальність уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян

та установ, що потрапляють до сфери профілактики злочинності.

Враховуючи, що на сьогодні спеціального Закону з питань запобігання злочинам в Україні немає, правовим підґрунтям для заняття цим видом діяльності адвокатурою є Закон України «Про адвокатуру» та КПК України, хоча необхідність регулювання цього питання першим очевидна.

2. Добровільна діяльність адвокатури у сфері профілактики злочинів.

Як у зв'язку з цим зазначено в ч. 1 ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [19].

Виходячи з цього та зі змісту Закону України «Про адвокатуру», слід визнати, що заняття запобіжною діяльністю у сфері протидії злочинності є її правом (мірою можливої правоспроможної поведінки) [20, с. 407], а не обов'язком (мірою необхідної поведінки).

За цією ознакою адвокатура відрізняється від інших суб'єктів профілактики злочинів, для яких зазначена діяльність є однією з функцій їх правового статусу (органи внутрішніх справ, Служба безпеки України, прокуратура та ін.) [21, с. 19-21].

Разом з тим, як зазначено в п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом (ст. 129 Конституції) зобов'язують суд забезпечити всім рівні можливості щодо подання та дослідження доказів, задоволення клопотань та здійснення інших процесуальних прав [21, с. 203], що цілковито відноситься до адвокатури, зокрема щодо забезпе-

чення її права та здійснення функцій по запобіганню злочинам.

3. Діяльність адвокатури загалом і окремо взятого адвоката.

Як з цього приводу зазначено в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру», адвокат має право займатись адвокатською діяльністю індивідуально або об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські форми, контори та інші адвокатські об'єднання. Більше того, відповідно до вимог ч. 5 ст. 4 цього ж Закону адвокатські об'єднання є юридичними особами, а адвокати виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства України у процесі дізнання та досудового слідства (ч. 1 ст. 5 Закону). Остання ж діяльність, як це впливає зі змісту ст. ст. 23-23-1 КПК України, передбачає й ту, що пов'язана з виявленням причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, тобто фактично вчиняє дії по запобіганню цим суспільно небезпечним явищам на загальнокримінологічному рівні [22, с. 111-116].

4. Діяльність по виявленню детермінант конкретно взятого злочину чи злочинності в Україні загалом.

Як з цього приводу зробив висновок М. М. Ключев, з державної системи, у всіх підрозділах якої так чи інакше домінують публічні начала, з державної волі, зведеної в закон, право має перетворитися на правову систему, де пріоритет належить волі та інтересам людини [23, с. 14].

Що стосується змісту цього системоутворюючого елемента, що визначає поняття «загальносоціального запобігання злочинам адвокатурою», то діяльність по виявленню детермінант конкретно взятого злочину чи злочинності в Україні загалом здійснюється, як показує практика, у межах:

а) кримінального судочинства;

б) поза цим процесом [24, с. 18].

Перший напрямок передбачає вчинення адвокатом дій, що пов'язані із захистом законних інтересів, як правило, фізичних осіб при розслідуванні кримінальних справ та розгляді їх у суді (підозрюваних, обвинувачених і підсудних, а також потерпілих від злочину). При реалізації цих функцій адвокат, як і інші учасники кримінального судочинства, що діють від імені держави (органи дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду), об'єктивно зумовлені виявляти детермінанти вчинення конкретного злочину, що носять загальносоціальний характер, механізм його вчинення та інші обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі (ст. 64 КПК України).

Крім цього, для створення реальних гарантій захисту прав фізичних осіб у кримінальному судочинстві адвокат виявляє обставини, що пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), а також встановлюють роль жертви злочину у його вчиненні (визначають так званий віктимологічний аспект злочинності) [25, с. 21-32].

Усі ці та інші дії складають зміст загальносоціального запобігання злочинам адвокатурою у межах кримінального судочинства. При цьому, як підсумовує В. І. Борисов, результативність цього напрямку багато в чому залежить від законодавства й узгодженої діяльності правозастосовних і правоохоронних органів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, й головним чином від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства, нарешті, від природного бажання переважної більшості громадян позбутися злочинності [16, с. 306].

Загальносоціальне запобігання злочинам поза кримінальним судочинством здійснюється адвокатурою через інші, передбачені Законом України «Про адвокатуру» види діяльності (ст. 4), а саме: дають консультації та роз'яснення з пи-

тань кримінального судочинства для інших осіб, що не є суб'єктами кримінального процесу, в якому адвокати виконують функції захисту (зокрема, щодо усунення, блокування, нейтралізації тощо причин і умов злочинності); здійснюють представництво в суді інших державних органів, перед громадянами та юридичними особами по так званих малозначних діяннях (ч. 2 ст.11 КК України) [26, с. 71-72] та ін.

Досить ефективна в цьому напрямку діяльність адвокатури у складі Пленуму Верховного Суду України, Вищої Ради юстиції, Спілки юристів України, ін. Це дає можливість не тільки вдосконалювати діяльність судової гілки влади по певних категоріях кримінальних справ шляхом прийняття відповідних постанов Пленуму Верховного Суду України, а й брати активну участь у розробці концептуальних засад протидії злочинності (зокрема, Комплексних програм профілактики правопорушень злочинності [28]).

Останнім системноутворюючим елементом, що визначає зміст поняття «загальносоціальне запобігання злочинам адвокатурою», є діяльність останньої по захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом усунення, блокування, нейтралізації тощо детермінант злочинності. Як з цього приводу зазначено в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві», «...забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому права на захист відповідно до положень ст. 59, ч. 2 ст. 63 і п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України й чинного кримінально-процесуального законодавства є однією з основних засад судочинства, важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кри-

мінальної відповідальності невинуватих осіб» [29, с. 378].

При цьому основним принципом захисника, якого він має дотримуватись, беручи участь у справі та поряд з цим здійснюючи загальносоціальне запобігання злочинам, є презумція невинуватості обвинуваченого. Як зауважив В. М. Тertiшник, захисник повинен керуватися цим принципом завжди і має зробити все для його реалізації у кримінальному процесі [22, с. 206]. Водночас захисник не «слуга» свого підзахисного, не його інтелектуальний помічник у досягненні ним бажаної для нього мети будь-якими засобами і не повинен перетворюватися на засіб протидії намірам дізнавача, слідчого, судді чи суду встановити істину, дозволяти собі втягуватися у незаконну діяльність (приховування злочину, співучасть у ньому), оскільки тоді діяльність адвокатури по запобіганню злочинам втрачає свій сенс.

Для створення ефективних механізмів щодо реалізації адвокатурою завдань загальносоціального запобігання злочинам варто здійснити такі заходи:

1. Доповнити ч. 2 ст. 48 КПК України «Обов'язки і права захисника» п. 14 такого змісту: «Виявляти причини, що породили злочин, та умови, які цьому сприяли, по конкретній кримінальній справі, у розгляді якої бере участь захисник».

Як показує практика, в сучасних правових реаліях, що склались в Україні, тільки право, закріплене в законі, має більше шансів на реалізацію та захист. І хоча адвокатура у своїй практичній діяльності не позбавлена права на заняття діяльністю по виявленню детермінант злочинності, зокрема на підставі ч. 1 ст. 19 Конституції України, проте правове забезпечення цього виду адвокатської діяльності дає можливість мати рівні можливості участі в кримінальному судочинстві, що мають інші його ви-

значальні суб'єкти -дізнавачі, слідчі, прокурори, судді та суд в цілому (ст. ст. 23-23-2 КПК України).

2. Доповнити проект Закону України «Про профілактику злочинів» [30] ст. 5-1 «Роль та місце адвокатури у здійсненні запобіжної діяльності» такого змісту: «Відповідно до своїх законодавчо визначених і статутних завдань, а також до обов'язків, що витікають з кримінально-процесуального законодавства України, запобіганням злочинів може займатись і прокуратура України на принципах добровільності, законності та рівності усіх суб'єктів кримінального судочинства».

3. Доповнити п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 8 «Про застосування

законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» словосполученням такого змісту: «...а також запобігання вчиненню злочинів як щодо підзахисного, так і з його боку», що логічно витікає зі змісту ст. 5 Закону України «Про адвокатуру», а саме: адвокати виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства у процесі дізнання та досудового слідства.

4. Підручники та навчальні посібники по курсу «Кримінологія» доповнити спеціальним розділом «Роль та місце адвокатури у запобіганні злочинам», враховуючи особливий статус та правові можливості цього суб'єкта кримінального судочинства.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Велес, 2007. – 168 с.
2. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008 р. //Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 5 (105). – С. 19-34.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української науки. – 424 с.
4. Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів): Довідник /Упоряд.: В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.; за заг. ред. О. М. Джуки. – К.: Атіка, 2008. – 296 с.
5. Алексеев А. И. Криминология: Курс лекций. – 4-е изд., исправ. и допол. – М.: Издательство «Щит – М», 2004. – 315 с.
6. Давиденко Л., Корнілов Д. Поняття та загальна характеристика органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю //Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 2 (9). – С. 122-125.
7. Бандурка А. М., Давиденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействия: Монография. – Х.: Гос. спец., изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
8. Джука О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. – К.: Атіка, 2001. – 368 с.
9. Криминология: Учеб. /Под ред. В. Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – 528 с.
10. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: Монография. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 496 с.
11. Мишкевич А. В. Субъекты советского права: Учеб. пособ. – М.: Юрид. лит., 1962. – 168 с.
12. Про адвокатуру: Закон України від 13 грудня 1992 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.
13. Кримінологія: Загальна та Особлива частини /За ред. І. М. Даньшина. – Х.: Фоліо, 2003. – 688 с.
14. Мартыненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины: Монография. – Х.: Изд-во ХНУВС, 2005. – 496 с.

15. *Голіна В. В.* Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. /Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 324- 336.
16. *Борисов В. І.* Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. /Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 305-312.
17. *Іванов Ю. Ф.* Кримінологія: посіб. для підгот. до іспитів /Ю. Ф. Іванов. – К.: Вид. ПА-ЛИВОДА А. В., 2008. – 164 с.
18. Кримінологія: Навч. посіб. /О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. – К.: Прецедент, 2004. – 208 с.
19. *Конституція України.* – Х.: Веста: Вид-во «Ранок», 2007. – 64 с.
20. *Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М.* Загальна теорія держави і права: Підруч. – Львів: Новий Світ – 2000, 2003. – 584 с.
21. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» //Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 3-тє вид., змін. і доп. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2008. – С. 201-207.
22. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар до Кримінально- процесуального кодексу України. – 10-тє вид., доп. і переробл. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2008. – 992 с.
23. *Клюев М. М.* Засади державної політики програмування запобігання порушенням прав людини //Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ України за сучасних умов: Мат. Міжнар. наук-практ. конф., Київ, 4 грудня 2009 р. – К.: ДНДІ МВС України, 2009. – Харків: Права людини, 2009. – С. 11-14.
24. *Давыденко Л. М., Бандурка А. А.* Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: Монография. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
25. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) /Кол. авт.; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х.: Вид-во Кроссрод, 2008. – 364 с.
26. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. /М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
27. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. //Офіційний вісник України. – 2006. – № 51. – Ст. 3418.
28. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 31 липня 2004 р. № 854/2004 //Офіційний вісник України. – 2004. – № 16. – Ст. 174.
29. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» //Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 3-тє вид., змін. і доп.). – К.: Видавничий дім «Скіф», 2008. – С. 377-386.
30. Проект Закону України від 12 травня 1998 р. «Про профілактику злочинів» //Кримінологія: Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. /О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич; за заг. ред. О. М. Джужа. - К.: Атіка, 2001. - С. 383-396.